

KUNÁNÉ CZIFRA MARIANN

Kazinczy Ferenc valláskritikája

Bevezetés

„A’ Vallásnak végtére is az minden haszna, hogy bennünket jókká, és az által boldogokká tegyen; hogy örömistet megcszentelje, szenvedésink közt vigasztaljon; kísértetinkben erősítsen, s’ kikapván a’ mindennapi élet’ gondjai közül, s’ egy fentebb, lelki világ’ körébe tévén által, megneemesítsen.”¹

„...Jó volt-e az, hogy Luther elszakadt a’ pápizmustól?”² „Szükség volt-e az emberiségnek azon pusztító revolúcióra, mely Európának kultúráját egy századdal bizonyosan késleltette?”³ Ez a probléma gyakran felmerült a kor gondolkodóinál, köztük Kölcseynél, Kazinczynál is. Ők egy „nagy világnézeti filozófiai tisztázódáson”⁴ mentek keresztül, amelynek megrendítő pontja ez a kérdés. Megrendítő azért, mert nemcsak protestáns családi háttérrel, hanem kálvinista hitélettel is rendelkeztek. S bár a kérdés itt a reformáció létjogosultságát firtatja, szükséges egy mélyebb, valláskritikai válságot feltételeznünk a vissza-visszatérő gondolatok mögött. A következőkben Kazinczy Ferenc vallásszemléletének alapjaival és szigorú ítéletének okaival kívánunk foglalkozni.

I. Töredékek a vallásról

„...a legtisztább vallást is a filozófiának együgyűségére redukálni képtelenség.”⁵

Kazinczy Ferencnek 1813-ban vallási témájú vitája támad Tóth Ferenc⁶ protestáns teológussal a katolikus és a protestáns vallás különbözőségéről. A későbbi református püspököknek szóló levelei elvesztek, csak Kazinczy Sipos Pálnak⁷ írt beszámolóiból következtethetünk a tartalmukra. Kazinczy itt fejti ki, hogy Luther csak ártott a reformációval, nélküle a katolicizmus megtisztult volna, de így megmakacsolta magát, nem hagyta el azon negatív tulajdonságait, melyet a reformáció káros befolyása nélkül már rég levetkőzött volna. Sipos a hozzá küldött levélre először alig reagált valamit, csak a második válaszában írt róla Kazinczyt is kielégítő kritikát, s javasolta több helyen is írásának megváltoztatását. Kazinczy ennek hatására átírta a levelet, s így küldte el Tóth Ferencnek. Véleményét nemcsak Sipossal, hanem Kölcseyvel is megosztotta. Kölcsey minden bizonnyal egyetértett vele, s feltehetően ez is hozzájárult ahhoz, hogy Kölcsey érdeklődése e kérdés felé terelődött, s első kidolgozásban

¹ KAZINCZY FERENC: Biblia. (Szerk.: dr. Busa Margit) Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp., 1991. (továbbiakban: KAZINCZY, 1991.) 9. p.

² VÁCZY JÁNOS – HARSÁNYI ISTVÁN – BERLÁSZ JENŐ – BUSA MARGIT – CS. GÁRDONYI KLÁRA – FÜLÖP GÉZA (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése I-XXIII., Bp., 1890-1960. (továbbiakban: VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960.) XI., 112. p.

³ KÖLCSEY FERENC, Töredékek a vallásról. In: Kölcsey Ferenc Összes művei I. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. (továbbiakban: KÖLCSEY, 1960.) 1064. p.

⁴ MEZEI MÁRTA: Vallásváltoztatások és megítélések a 19. Század elején. In: A magyar művelődés és a kereszténység. La civiltà ungherese e il cristianesimo III., Bp.-Szeged, 1998. (továbbiakban: MEZEI, 1998.) 1206. p.

⁵ KÖLCSEY, 1960. 1073. p.

⁶ Tóth Ferenc (szül.: Vörösbereány, 1768. nov. 19. – megh.: Pápa, 1844. szept. 2.) 1801 júliusában teológiai tanári állást kap Pápán, 1816-ban a dunántúli református egyházkerület főjegyzője, 1817-től pápai lelkész. A pápai egyházmegye 1823-ban esperessé, az egyházkerület 1827-ben püspökké tette. Sokoldalú irodalmi tevékenységéért 1830-ban díszdoktori címet kapott a göttingeni egyetemről. Lásd: DR. LADÁNYI SÁNDOR (szerk.): Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1977.

⁷ Sipos Pál (szül.: Nagyenyed, 1759. okt. 16.) a sárospataki református kollégium matematika-fizika tanszékén tanít, amikor felveszi a kapcsolatot Kazinczyval. Hamar szoros barátságba kerülnek. Sokoldalú személyiség, teológiával, lírával, matematikával, fizikával és filozófiával foglalkozik.

megírta a *Töredékek a vallásról* harmadik részét.⁸ Ennek a levélnek feltehetőleg döntő hatása volt arra, hogy közvetítse Kölcsey felé Sipos Pál fichtei tételeit.⁹ A tanítvány által írt *Töredékek* harmadik részének vizsgálata sok ponton megvilágíthatja Kazinczy reformációs szemléletét. Ehhez azonban tisztáznunk kell a Kazinczyra nagy hatást gyakorló Johann Gottlieb Fichte filozófiai nézeteit, hogy beláthassuk, Sipos Pál fichte filozófiát közvetít Kazinczy felé. S így Kölcsey írásán – Kazinczyn keresztül – ugyanezen bölcsélet hatása érezhető.

I.1. A Töredékek eszmetörténeti háttere

Mezei Márta szerint Kazinczy bölcséletére Kant nézetei döntő hatást gyakoroltak, melyet alapos, egész életműre kiterjedő tanulmányban tisztáz.¹⁰ Nagy jelentőséget tulajdonít Sipos Pál matematikára, fizikára, filozófiára fogékony polihisztornak, akivel Kazinczy szoros barátságba került, és sűrű levélváltásaik folyamán megismerte a kanti filozófiát – állítja Mezei. A kanti hatást nem pusztán ebben, hanem a vallásváltoztatásokról írt tanulmányában is hangsúlyozza.¹¹ Mezeinek bizonyára igaza is van abban, hogy Kant filozófiája hatást gyakorolt Kazinczyra. De nem tanulság nélkül való, ha S. Varga Pál érvelése nyomán „Fichtét is behozzuk a képbe.”¹² „Kant ugyanis valóban elválasztotta a hitet és a tudást, vulgárisnak és megalapoz(hat)atlannak tartotta a kinyilatkoztatott vallás általi hitet. [...] Lesöpörte érveivel a spekulatív teológiát, ezzel megcáfolta Isten létének bizonyíthatóságát [...] Szerinte úgy jut az ember bizonyossághoz Isten létezésére felől, hogy az erkölcsi törvény alapján az észnek szükségszerűen posztulálnia kell Isten létét. Sipos elképzelését ezzel a nézettel már nem lehet összeegyeztetni.”¹³ Fichte a „vallási érzület által nyújtott bizonyosságot kínálta helyette”¹⁴

Az *Ember rendeltetése* című filozófiai írásában Fichte éppen ezt az észelvű kanti módszert vetette el.¹⁵ Az olvasót arra szólítja fel, hogy váljon azzá az egyes szám első személyű énné, aki a műben elmondja gondolatait, érzéseit, s „építse fel magában azt a gondolkodási módot”, aminek képe elé tárul.¹⁶ Az első fejezetben (*Kétely*) a világ rendszerének magyarázatát a természetre építi, abból vezeti le az embert, mint a Természet különböző erőinek megnyilvánulását (teremtő, mozgató, gondolkodó erő). „Én egyáltalán nem cselekszem – jut a végkövetkeztetésre Fichte Höse –, hanem a Természet cselekszik bennem, [...] alakít engem, és mindazt, amivé leszek. [...] A szigorú szükségszerűség kérlelhetetlen hatalma alatt állok: ha ez úgy rendelkezik, hogy ostoba és bűnös legyek, kétségkívül ostoba és bűnös leszek, ha úgy rendelkezik, hogy bölcs és jó legyek, kétségkívül bölcs és jó leszek.”¹⁷ Fichte a nagy rendszerből vezeti le azon humán specifikumokat is, melyek az embert emberré teszik; az erkölcsöt, a vétket, a

⁸ A *Töredékek a vallásról* harmadik részének ezen első kidolgozását nem ismerjük, de a Kölcsey Ferenc és Kállay Ferenc között zajló 1814-es levelezés alapján, a szakirodalom mai állása szerint valószínűsíthetjük, hogy állításunk helytálló, és valóban létezett egy korábbi változat. (Vö. Kállay-Kölcseyhez, Bécs, 1814. márc. 20., Kölcsey-Kállayhoz, Álmosd, 1814. ápr.11., Kölcsey-Kállay Ferenchez, Pécel, 1814. júl. 12., In: SZABÓ G. ZOLTÁN (s.a.r.): Kölcsey Ferenc levelezése. Válogatás. Bp., 1990. 37. 44. 46. p.) S mivel az 1813-as változatot nem ismerjük, kénytelenek vagyunk az 1823-as variációt megtenni elemzésünk alapjául.

⁹ S. VARGA PÁL: „... az ember véges állat...”. Fehérgyarmat, 1998. (továbbiakban: S. VARGA, 1998.) 55. p.

¹⁰ MEZEI MÁRTA: Kazinczy világnézeti problémái. In: It, 1984. 150-162. p.

¹¹ MEZEI, 1998.

¹² S. Varga Szauder József „elejtett megjegyzésére” hivatkozik. In: S. VARGA, 1998. 55. p.

¹³ S. VARGA, 1998. 55. p. Fontosnak tartom itt lejegyezni Makkai Ernő megjegyzését Kazinczy és Sipos első találkozásának körülményeiről (In: MAKKAI ERNŐ: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1944. 10. p.) „1809. augusztus 17-nek napja igen jelentős volt kapcsolataik további alakulásában. Ezen a napon Sipos professzortársának, Kézy Mózesnek kíséretében meglátogatta Kazinczyt otthonában.” Kézről különben a széphalmi remete azt írja Rummy Károlynak (VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. VI., 486. p.), hogy „neigte sich vorher zum Empirismus: jetzt ist auch er Fichte's Schüler”, minden bizonnyal Sipos hatása alatt.”

¹⁴ S. VARGA, 1998. 55. p.

¹⁵ FICHTE: Az ember rendeltetése. (Ford.: Kis János), In: Fichte: Válogatott filozófiai írások. Gondolat, 1981. (továbbiakban: FICHTE, 1981.) 237-412. p.

¹⁶ FICHTE, 1981. 239-240. p.

¹⁷ FICHTE, 1981. 264. p.

büntudatot és a lelkiismeretet is. Ennek hatására a fiktív hősnek a szó nemesebben vett ember mivolta válik semmissé. Így rendszerének teljessége a gondolkodást hiába elégíti ki; mert az érzelmeket feldúlja, hiszen az én saját maga lényegét vesztí el természet általi meghatározottságával, így tehát valós fájdalomnak ad hangot a „gúny prédája lett, ami a legszentebb nekem” felkiáltással.¹⁸ Ráadásul be kell látnia azt is, hogy rendszere nem épül bizonyítható tényekre, mert a világrendszer magyarázatának kiindulási pontjait (maga a természet rendszere) önkényesen határozta meg.

Fichte hősét „félelem és aggodalom marcangolja”¹⁹, amikor a második fejezetben (*Tudás*) egy éji látomás jön segítségére. A lény kérdéseire felelve belátja, hogy a kívülről lévő világ tulajdonképpen nem is létezik, pusztán az ő képzeletének szüleménye. Fichte itt a szolipszizmus problémáját járja körül, amely szerint – mivel az énen kívül lévő nemén (azaz külvilág) létezése tényekkel nem bizonyítható – nem látható át egyértelműen az, hogy az érzékszervek hogyan és milyen benyomásokat juttatnak el a tudatnak a külvilágról. Így az minden valószínűség szerint csak az én képzeletének szüleménye. A Szellem szókratészi módszerrel sorra be is láttatja a kétségek közt vergődő lírai énnel, hogy az a kódrendszer, amit a látása, hallása, szaglása, ízlelése, tapintása alkalmaz egyrészt a külvilág ingereinek lebontására, másrészt ezen információ az értelemnek történő eljuttatására, teljesen megbizhatatlan. Tehát míg az első részben az én természet által determinált saját lényege, addig a második részben a szolipszizmussal az egész rajta kívül létező világ válik köddé, nem kis riadalmat keltve ezzel a főhősben. „A realitás, amelyet már megpillantani véltél, – foglalja össze a Szellem – a téled függetlenül létező érzéki világ, amelynek, attól féltél, rabszolgája leszel, mindez eltűnt előtted, mert ez az egész érzéki világ csupán a tudás által jön létre, s maga nem más, mint a mi tudásunk; ámde a tudás nem realitás, éppen azért mert tudás.”²⁰ Végül a Szellem ad útmutatást a világ rendszerének meglátásához, azzal, hogy elárulja, lehetetlen a pusztán értelemmel meglátni a realitást, „ha nincs más szerveid megragadni, akkor soha nem találod rá. De van ilyen szerveid.”²¹ Ez a szerv a hit, és itt jut Fichte ellenkező véleményre Kanttal. Mert bár Fichte is, Kant is pusztán értelemmel építi fel a világ rendszerét, s definiálja akár a legmélyebb emberi érzelmeket is, Fichte véleménye szerint – s ezt a Szellemmel mondhatja ki – ez az ész által teremtett teljesség „igazságot nem adhat, mert önmagában abszolút üres.”²² Végül a kételyek közt vívódó én a harmadik részben (*Hit*) jut megnyugvásra, elismerve, hogy „minden állítólagos igazság, amely a pusztán gondolkodás által jön létre és nem a hiten alapul, bizonyosan hamis és fondorlattal nyert tudás, mivel a teljességgel végigvitt, pusztán és tiszta tudás csupán ahhoz a felismeréshez vezet, hogy semmit nem tudhatunk.”²³

S hogy Sipos Pál filozófiai nézeteitől milyen távol áll Kant erkölcsi alapon, ésszel posztulált Istene, s milyen közel áll Fichte elmélete, azt jól láthatjuk az egyik Kazinczyhoz intézett levelében. „Miért féltenek az emberek attól a’ gondolattól, hogy az Istent közel keressék ő magokban? Nyilván azért mert gondolat szerint keresték; így pedig az emberek nem találtak egyebet embernél. De közel volt, a’ki őket őrzötte ettől a’ gondolattól, és a’ mikor a’ felhőből szállott, az ő szava akkor is a’ lelki esméretbe tsendült meg.”²⁴ Öt nappal később újra hasonló értelmű kijelentést küld barátjának: „Gottheit – Freiheit – Unsterblichkeit. Mi van itt disputálni való, Hiszen ezek nem dogmák, hanem szabadon kitett Ideálok. A Critica [Kant, *A tiszta ész kritikája*] kitörölte ezeket a Tudományok sorából, de nem törölte ki a’ szívből, – a’ lelki esméretből, a’hol szabadon fogannak.”²⁵ Tehát az istenség, a szabadság, és a halhatatlanság ide-

¹⁸ FICHTE, 1981. 272. p.

¹⁹ FICHTE, 1981. 276. p.

²⁰ FICHTE, 1981. 329. p.

²¹ FICHTE, 1981. 330. p.

²² FICHTE, 1981. 330. p.

²³ FICHTE, 1981. 338. p.

²⁴ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – Cs. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 119. p.

²⁵ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – Cs. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 124. p.

ák, – nem ész alkotta dogmák –, amelyek a szívben, a lelkiismeretben születnek. Így valóban nem nyújthatnak vitára lehetőséget, mert az én szabadon határozza meg, hogy kicsodák. Fichte vélekedésének hasonlósága megdöbbentő; „Egész meggyőződésem hit csupán, s az érzületből ered, nem az értelemből. Ha már tudom ezt, nem bocsátkozom disputákba, hiszen előre látom, hogy mitsem nyerhetnék velük. [...] meggyőződésem forrása felette áll minden disputának, nem gondolok olyasmire, hogy észérvek segítségével akarjam rákényszeríteni ezt a meggyőződést valaki másra, s nem lepődöm meg, ha az ilyen vállalkozás kudarcba fullad.”²⁶

Ezek után rátérve a *Töredékek*hez elmondhatjuk, hogy a mű harmadik, 1823-as részén a fichte idealizmus hatása észlelhető. Fichte megteremti a világ rendszerét az értelmével, s úgy érzi, ez nem elég a boldogsághoz, mert a felállított világrend embertelen és üres. Kölcsey kifejti, hogy a filozófia a vizsgálódással nem jut messzire, „mert a tapasztalásnak határa felette szűk”²⁷, de ha szabadjára engedjük „megcáfolja előszer a tévelygést, de itt meg nem áll, hanem az igaz ellen indul, s ha fantáziája szerint engedjük cselekedni, oly messze megyen, hol nem tudja többé, hol van, nem tudja többé, hol nyúgodják meg.”²⁸ Fichte így vészelt el rendszerében önmagát marcangolva, s kénytelen volt a hitet segítségül hívni, ahogyan Kölcsey is, „Valljuk meg, hogy a vizsgálódás is csak oda vezet, honnan kiindultunk: hitre.”²⁹ Kölcsey számára az, ami hitet és ezáltal nyugalmat nyújthat a kételyek közt vívódó embernek, maga a vallás. Mert „Amit magunk sohasem tudtunk volna megtudhatni, azt a vallás, a reveláció tudatja velünk s meg hágy nyúgodni.”³⁰

I.2. Kölcsey vallásszemlélete a *Töredékek*ben

Arra, hogy az emberiség nemesedéséhez szükség volt-e a reformációra Kölcsey válasza nemleges. Szerinte „a reformáció a maga szerző okaiban, s közvetlen rezultátumiban nem lehetett egyéb: mint Rómával való pör.”³¹ A reformációról lesújtó a véleménye, mutatja ezt az is, hogy nem vallástörténeti, hanem politikatörténeti eseményként értékeli, mert a hatalmi játszmák sok emberi szenvedést okoztak, miközben a vallás tisztulásához kevéssé járult hozzá. „Én az egész reformációt következeivel együtt ilyenformán tekintem. Szakadás esik az eklézsiában, mely szakadás az emberi történetekben nem új, nemis ritka volt. Németország fejedelmei látják, mint nyílik fel előttök egy pálya, melyen gazdagságot, függetlenséget s tartományaik felett hatalmat arassanak; s a köznép, mely a társasági élet kezdete óta csak eszköz volt a nagyobbak, s okosabbak kezeikben, megvakúlva, midőn azt hinné, hogy azon képért, amit neki igazságnak, valónak neveztek önti vérért, fejedelmeiknek hasznokért pazarlotta azt. Az áldozatok temérdekek valának; a kultúra, mely a reformációnak következeiseiben számláltatik hátravettetett; tartományok pusztultak el; s a köznép (ha valamit nyert) nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál.”³² Az, hogy Kölcsey ilyen felindultan ír a reformációról, s az hogy felindultságának fő okát láthatólag a reformáció politikai törekvései okozzák nem véletlen, s nem is egyedüli korában. Ha a vallások között – protestantizmus és katolicizmus – a múltbeli érdemeik, s a jelenkori értékek alapján dönt, a katolicizmust részesíti előnyben. Erre legnyomósabb indoka az a pusztítás, amit a reformáció eredményezett. „Ha választanom kelle a secták között bizonyosan én is annak adnék pálmát melly magát Romáról nevezi, 's ha kérdeznek miért? Nem felelnék semmit is, hanem Schillernek Tragédiáját nyitnám fel a kérdező előtt”³³ S ha Schiller *Don Carlos*ára, vagy *Wallenstein*ére, és a művekben

²⁶ FICHTE, 1981. 337-338. p.

²⁷ KÖLCSEY, 1960. 1068. p.

²⁸ KÖLCSEY, 1960. 1069. p. Itt Kölcsey Bayle-t idézi.

²⁹ KÖLCSEY, 1960. 1070. p.

³⁰ KÖLCSEY, 1960. 1069. p.

³¹ KÖLCSEY, 1960. 1079. p.

³² KÖLCSEY, 1960. 1070. p.

³³ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 90. p.

megjelenő háborúkra és pusztításra gondolunk értelmezhetővé válik magyarázata, de ezt a problémát – persze más szövegkörnyezetben – a *Töredékekben* is felveti.

A mű alapkérdése az, hogy az evilági hatalmak erőterében létrejöhet-e valaha is a Kölcsey féle vallási normáknak megfelelő egységes egyház. Ebből a szempontból, amíg a protestálók vallásáról egyértelműen rossz véleménnyel van, addig a katolicizmust a jó oldalra helyezi. Szerinte a római szék volt az egyensúly a hatalmat gyakorlók és a kiszolgáltatottak között a „sötétségnek századaiban”, általa őrződött meg tudomány és művészet egyaránt.³⁴ A pápizmus működését a kultúrpolitika címszó alá sorolja. „Minden ismeri, csak említenem kell, azon olasz poétákat és művészeket, kik a pápáknál, s a ferrerai, és florenci udvaroknál oltalmat, segédet és hospitálást találtak”³⁵ – írja Kölcsey. Majd bővíti a pápizmus által támogatottak névsorát és a művészet mellett a mezőgazdaság és a kereskedelem is helyet kap, de a katolicizmus érdemének tulajdonítja a latin nyelv fennmaradását, a tudományok és a klasszikus írók műveinek megtartását is.³⁶ Érthető hát, miért mondja ezzel az érték megtartó vallással szemben fellépő reformációt „kultúrát késleltetőnek”,³⁷s az általa kiváltott folyamatot „gyászos következtetésekné”.³⁸

Teológiailag nem sok különbséget lát pápizmus és protestantizmus között. Amellett érvel, hogy különböző módszerrel bár, de egyazon eredményre jut mindkettő. „Miben különbözik tehát X. Leónak és Luthernek vallása [...]? Leó ezt mondja: így tartja az eklézsia, hinned kell, Luther azt kiáltozza a szent íróval: vizsgáljátok az írásokat, s amit jónak találtok higgyétek. S mi történ? Leónak felekezete hiszen, Luthernek felekezete vizsgálódik s hiszen. [...] Ki hiszen többet vagy kevesebbet a szentháromságról, teremtésről, eredendő bűnről, megváltásról, életutáni jutalom vagy büntetésről? A szentek maradtak el talán s a purgatórium? Ó a nagy lépést a világosodás felé, ha ezeken túlestünk!”³⁹

A kívánt vallásos érzület kialakulásában és fenntartásában Kölcsey nagy szerepet tulajdonít a ceremóniáknak, melyek megóvják a vallást a túlzott racionalizálódástól. „A ceremónia semmi nem egyéb, – írja – hanem forma, mely nélkül a vallások filozófi szektákká lennének s hidegségbe süllyednének el. A ceremónia bizonyos sőt-tisztában tünteti fel a vallási tárgyakat; az értelemnek megfoghatatlan dolgait a szívnek sejdítésivé varázsolja.”⁴⁰ Vagyis ha a ceremónia nem lenne, s a sejdítés-hittel nem lenne útmutatóul az értelem útvesztőjében, a vallás éppen úgy eltévedne, ahogyan a filozófia teszi ezt Fichténél és Siposnál.

II. A VALLÁS AZ EMBER SZOLGÁLATÁBAN

„Populáris religio nélkül nem élhetünk, a’ fenntebb való nem okosság osztályrésze.”⁴¹

„Jó volt e az, hogy Luther elszakadt a pápizmustól”, szükség volt-e erre az eget-földet rázó „revolúcióra”? A kérdés alapját sokkal messzebb kell keresnünk, mégpedig a történetileg kialakult vallások megítélésének szempontjában. Kazinczy Ferenc vallásáról, mint a „legfőbb jóhoz” vezető eszközzel vallott nézeteit következőkben összegzi: „A vallásnak végtére is az minden haszna, hogy bennünket, jókká, és az által boldogokká tégyen, hogy örömminket megszentelje, szenvedéseink közt vigasztaljon, kísértetünkben erősítsen, s kikapván a mindennapi élet gondjai közül ’s egy fenntebb lelki világ körébe tévén által, megneemesítsen”⁴² Tehát a kérdés az, hogy melyik vallás

³⁴ KÖLCSEY, 1960. 1057. p.

³⁵ KÖLCSEY, 1960. 1063-1064. p.

³⁶ KÖLCSEY, 1960. 1058. p.

³⁷ KÖLCSEY, 1960. 1064. p.

³⁸ KÖLCSEY, 1960. 1063. p.

³⁹ KÖLCSEY, 1960. 1068. p.

⁴⁰ KÖLCSEY, 1960. 1074. p.

⁴¹ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – Cs. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 203. p.

⁴² KAZINCZY, 1991. 9.

tud ez ügyben hathatósabb segítséget nyújtani, s továbblépve, melyik egyház eszközei felelnek meg leginkább ennek a célnak, a legfőbb jó elérésének.⁴³

Kazinczy gondolatmenetét követve ebben a fejezetben a református és a katolikus vallásról vallott nézeteit fogom vizsgálni, annak függvényében, hogy mennyire töltik be szerepüket az ember nemesítése szempontjából.

II.1. Protestantizmus

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk Kazinczy válaszát arra a kérdésre, hogy szükség volt-e a reformációra, akkor az indokokat számba véve nem tűnik eretnekségnek az a düh, amivel a protestantizmusról szól.

Luther bűne az, hogy a pápizmus „makacssá tétetett”, pedig „botránkoztató szennyeit” magától is ledobta volna, de így rá volt kényszerítve arra, hogy vitassa azt is, „amit különben szégyelt volna vitatni”. Ha Luther nem avatkozott volna bele a pápizmus tisztulási folyamatába, akkor a „chat. vallás szívnek és imaginationnak szép és nemesítő religiójává” lett volna Kazinczy korára. Még a *nemesítő* kulcsszó is egyezik az ideális vallással szemben támasztott feltételei, és a protestantizmus felé irányuló vádban. Az első szigorú vád tehát az, hogy Luther – közbeléptével – megakadályozta az ideális vallás kifejlődését. Ez a hibás közbelépés teljesen blokkolta a katolicizmust az ideális vallás felé vezető útján, s így „a R. Chat. a világosodás után is mind csak ott van, a’hol volt.”⁴⁴ Kazinczy azonnal a protestantizmusra is vonatkoztatja a kérdést: „De hát a Protestáns nem ott áll, a’ hol valaha volt? [...] O vagynak ott is sötétség fiai elegenden majores, és minores”.⁴⁵ A protestantizmus hibáját egészen az alapoknál, illetve azok be-nem-teljesítésénél véli felfedezni, s a Helvet Confessio Előszavával érvel. Mert „annak Íróji azt vallják, hogy a’ mi vallásunk nem tartozik maradni a’ mi volt és a’ mi most!”⁴⁶ De Kazinczy szerint hiába nyernek így felhatalmazást vallási reformra az arra vágyók, mert nem élnek vele. „Ezen szép állítást vesszük e munkába? – kérdezi Kazinczy – Ezen szép szabadságnak vesszük e hasznát, a mint kellene is, lehetne is?”⁴⁷ A levél végén elismeri, hogy sokszor erőt vett rajta az indulat a megfogalmazás közben. „Édes barátom, ezen levelem alatt legalább tízszer ugrottam fel a székről, nagy zavarokban voltam, sejtethéd.”⁴⁸ Kölcsey sokszor ugyanilyen hevülettel ír a protestantizmusról.⁴⁹ Vajon miért kerül ilyen erős érzelmi állapotba egy megélt hitű kálvinista, amikor a sajátmaga által elfogadott és gyakorolt vallásról ír?

Persze ne felejtjük el azt sem, hogy Kazinczy nem csak negatívumait tartja számon a protestantizmusnak, megemlíti csekély érdemeit is. Jóval korábban egy levélben a „Kálvinistát a Magyar Litteratura elővitelére választott népnek” tartja.⁵⁰ A nevezetes Tót-Kazinczy levélváltásban is érinti a témát. „Azt se higgyje, hogy feledjem mi jót szült a protestantizmus az emberiségnek és Hazánknak.”⁵¹ Itt az iskolarendszert, a magyar nyelvű oktatást, a felvilágosodást nevezi meg a protestantizmus érdeként. De ettől függetlenül véleménye szemernyit sem változik: „A’ Prot. Vallás és Reformatio hasznat hajtott. – Igen is. De hol az a’ rossz a’ minek jó oldala is ne volna? Az a’ nobilis artifex. (Néró) meggyújtá Rómát ’s íme a’ görbe utczák helyébe egyenest kapa a’ Város.”⁵² Vajon miért értékeli a reformáció érdemeit csak, mint minden rosszban meglévő jót?

⁴³ MEZEI, 1998. 1207. p.

⁴⁴ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 125. p.

⁴⁵ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 203. p.

⁴⁶ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 144. p. Kazinczy így foglalja össze a Hitvallás Ferenc francia királynak ajánlott Előszavát. Vö. KÁLVIN JÁNOS: A keresztyén vallás alapvonalai. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Bp., 1903.

⁴⁷ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XII., 203. p.

⁴⁸ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 204. p.

⁴⁹ KÖLCSEY, 1960. 1041. p.

⁵⁰ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. I., 369. p.

⁵¹ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 112. p.

⁵² VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 146. p.

Szigorú ítéletének egyik lehetséges okát Dávidházi Péter fejtegeti.⁵³ A XVIII. század végén a debreceni református ortodoxia a politikai nyomás hatására már koránt sem elégitette ki a sokak által támasztott vallásos igényt. Nem hogy nemesítő nem volt, de vallásnak is nehezen volt nevezhető. Az érdekes hatalmi helyzet miatt a bécsi katolikus abszolutizmussal szembeni politikai védelmi szervezetté züllött. A felvilágosodás új tanait magába olvasztva pedig oly mértékű laicizálódása indult meg, hogy „nem csak a misztikus elem, hanem maga ’a transzcendencia lényegében kiszorult’, helyet adva a racionalizmussal és felvilágosodott gondolkodással rokon ’kálvinista agnoszticizmusnak’, sőt ’kálvinista ateizmusnak’.”⁵⁴ A „példátlan prakticizálódás” a racionálnak oly mértékű beszűrődését eredményezte, ami Kazinczy számára elviselhetetlen volt. Az ő felfogása igen csak messze áll a debreceni irányultságtól. „Semmi sem lehet rettenetesebb, mint ésszel esztelenkedni”, s fölösleges olyan teológiai fogalmak vizsgálatával foglalkozni, „a’ mellyeket nem tudni nem kár, tudni pedig nem lehet”.⁵⁵ – írja. Tót Ferenc teológusnak a pápai, pataki s debreceni teológiai kurzus hosszúsága felett panaszkodik. Szerinte oly nagy tárgyakat, mint Isten, szabadság vagy halhatatlanság elegendő lenne a vallásos meggyőződésig tanítani, ezek ugyanis nem teológiai, hanem filozófiai tételek, filozófusok, „Socrates és Plato tanították”⁵⁶. A teológiai professzornak azonban elég volna csak azt tanítani, „hogy a’ Biblia hasznos multság”, vagyis elég lenne a Szentírás ismeretére oktatni a hallgatót. És még erre sem kellene mindenkit, soknak elég lenne csak a populáris relegio, amit a fölösleges okoskodások miatt nem sajátíthatnak el. „Romában és Athenaeben azt tanították a’ mi elégnek tartatott a Reliegioser Sinn-hez. Miért nem elég Pápán, Patakon; ott nem tudták mi a facultas theologica, ott nem tartattak praedicationok mint Debrecenben hétköznapi is tartatnak.”⁵⁷ Pedig „a’ fenntebb való nem okosság osztályrésze”⁵⁸, értelemmel nem lehet felfogni, ahogy Fichte is állította. A transzcendens megismerésében az érzelmek segít, befogadására pedig egyedüli szervünk a hit. Itt súlyosbítja ítéletét az is, hogy a „haszontalan filozófiáról”, „fecsegő filozófusokról” alkotott véleménye sötét, mert nem nyugalomra vezetnek, hanem csak a kételyeket táplálják. Hiszen a filozófia egyre kijebb helyezi a megismerés határait, soha nem szabva korlátot annak, így egyre nagyobb bizonytalanságot kelt ezzel a gondolkodó emberben. Mellesleg azt is meg kell említenünk, hogy filozófiai megokolásból adódik az ellenkezés, hanem Kazinczy azon tulajdonságából is, hogy nehezen értette az „újkori” filozófiát. Ezért is áldotta a sorsot, hogy az értelmesen, és tisztán író Siposnak tanítványa lehet.⁵⁹

Kazinczy és Kölcsey reakciója tehát természetes, amikor indulattal szólnak a túlzottan észelvű protestantizmusról, mert meggyőződésük szerint éppen ez az oka annak, hogy az „igaz és boldogító Vallásban”⁶⁰, és a „szeretetre méltó vallásban”⁶¹ nem élnek.

De ha a mérleg alapját megvonja, a két vallás között nem sok különbséget lát. „Azt hittem a’ pópista Vallás religio obsequii, a’ miénk religio exeminis. Az Úr elverte megtévedésemet, ’s most látom hogy a kettő között ez a’ külömbség: a’ Pópista Vallás religio obsequii et examinis, a’ Protestans Vallás religio examinis et obsequii. – Melly nevetséges külömbség! melly közel áll egyike a másikához.”⁶²– vallja Kazinczy. Mivel így számottevő eltérésre nem lelt, kénytelen mást megtenni ítélete alapjául. Ez az

⁵³ DÁVIDHÁZI PÉTER: A Hymnus paraklétozi szerephagyománya. In: DÁVIDHÁZI PÉTER: Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és irás témájára. Argumentum Kiadó, Bp., 1998. (továbbiakban: DÁVIDHÁZI, 1998.) 102-123. p.

⁵⁴ DÁVIDHÁZI, 1998. 114. p.

⁵⁵ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 112. p.

⁵⁶ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 113. p.

⁵⁷ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 113. p.

⁵⁸ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 203. p.

⁵⁹ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 387. p.

⁶⁰ KAZINCZY, 1991. 9. p.

⁶¹ KÖLCSEY, 1960. 1044. p.

⁶² VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 111. p.

alap az esztétikum. A *Tövisek és virágok* egyik darabjában (*Két természet*) a költői ideált méltatja, amely felemel, s egy nem testi világba mutat utat.⁶³

„A’ Poezisz kikap a’ népből ’s a’ durva valóból,
És kiesebb tájra ’s lelki valóba vezérl.”

A művészetek és a vallás hasonló funkciót töltenek be az emberi életben. Felemelnek, megnemesítenek, kiemelnek a mindennapiságból. „Poesis és vallás testvérek”, mert hasonló adottság kell mindkettő befogadásához.⁶⁴ Logikus hát, hogy szemében az a jobb vallás, az tölti be a vele szemben támasztott igényeket jobban, amelyik használja a művészetek nyújtotta lehetőséget. „Nem annak kell tulajdonítani az elsőbbséget, a’ki poltolékul Muzsikát, festést Architecturát ad az felett a’ mely poltolékul nem ad semmit?”⁶⁵ – írja Kölcseynek. Gyakran Sipos Pál leveleiben is azt csodálja, hogy a száraz bölcséleti témát milyen csínossággal fogalmazza meg. Éppen ezért számára, aki „fő gyönyörűségét a szép mesterségekben leli”, melyek az embereket a „marháktól elvonják”⁶⁶ felháborító a kálvinizmus művészetszemlélete. Jól mutatja ezt az a tény, hogy Kazinczy méltónak találta papírra vetni a következő anekdotát. „Debreczenben meglátogatám Kis Sámuel a’ festés és rajzolás professzorát: ’Hát mit csinál itt az Úr?’ ’Semmit.’ ’De mégis ...’ ’Nem lehet Debreczenben semmit, mert itt nem kell rajzolás, sem festés’ ’Hát minek a’ Prof., minek fizetik?’ ’Én nem tudom’ ’De legalább patretiroz?’ ’Itt a’ sem kell.’ Egy tekercs bécsi rajzolatját néztem copiák után, de illy arcokat élő embereknél nem láttam soha, az mind ideal. És képzeld barátom ezek a’ Debreczeniek üldözik a idealistát ’s a’ természet kell.”⁶⁷

II.2. Katolicizmus

Ha a döntés alapfeltételét figyelembe vesszük, azt hogy melyik vallás juttatja közelebb az embert a transzcendenciához, és összekapcsoljuk a vallások művészet alkalmazó tulajdonságával egyértelműen a katolicizmus érdemei a nagyobbak. Kölcsey is hosszú oldalakat áldoz a *Töredékek*ben erre az állítására. A „Római Ecclesiaé az érdem, hogy az embernemesítő mesterségeket fenntartotta.”⁶⁸ – írja. A katolikus vallás tehát teljesíti feladatát, mert „egy fenntebb lelki világ körébe térén által, megnemesít”⁶⁹.

Természetesen tisztában van azzal, hogy a ceremóniának nem csak pozitívumai vannak, de mit számít a „cultuss értelmetlensége” és esztelensége, ha közben a vallásos igény megelégszik. Tudja, hogy a nyugalom mellett sok „esztelenséget ad”⁷⁰ a katolicizmus ceremonialitása, de ez az „értelmetlen cultussa hatalmasan hat az érzékekre, holott a protestánsoké csak az értelemhez szól.”⁷¹ „Pedig én észből és szívből állok”⁷². Tudja, hogy a festett fal, a ceremónia, misztikum, „igenis hogy nem Religio”, de segítségével a vallásos érzületű ember közelebb jut a legfőbb jóhoz, valamit megsejthet az istenség nagyságából. Érdemes összevetni Kazinczy és Kölcsey véleményét a témában. Mert amíg Kazinczy elszenvedti a vallási ceremóniát – közben racionálisan fellelve pozitívumait, – addig Kölcsey a ceremóniát tartja a vallást leginkább erősítő dolgok egyikének, nélkülözhetetlennek tartva azt⁷³

⁶³ KAZINCZY FERENC: *Tövisek és virágok*. (Szerk.: dr. Csorba Csaba), 1991. 11. p.

⁶⁴ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 115. p.

⁶⁵ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 69-71. p.

⁶⁶ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 113. p.

⁶⁷ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 258. p.

⁶⁸ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 410. p.

⁶⁹ KAZINCZY, 1991. 9. p.

⁷⁰ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 114. p.

⁷¹ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. VII., 78. p.

⁷² VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 114. p.

⁷³ KÖLCSEY, 1960. 1074. p.

II.3. „Ha hibás schémája e ez a' religiónak?”

Kazinczy számára „Ész és Revelatio” összhangja nagyon fontos a vallásban⁷⁴. Hit és tudás aránya alapján listát is állít a meglévő vallásokról. Ezen listák abból az 1813-as Sipos-Tót-Kazinczy levélváltásból valók, amelyben Kazinczy Tót Ferenc protestáns teológussal való vitájáról számol be Sipos Pálnak.⁷⁵ Mint már elmondtuk, Sipos Kazinczy levelére először alig reagál(nov.5.)⁷⁶, csak második válaszlevelében (nov.10.)⁷⁷ ír róla kritikát. Ennek hatására Kazinczy újra megfogalmazza a Tótnak szánt választ,⁷⁸ s végül így küldi el vitapartnerének. Kazinczy válaszában két változat között (nov. 2., nov. 23.) – így a listákon is – kisebb-nagyobb különbségeket fedezhetünk fel. Ezek elemzését azért tartjuk fontosnak, mert Kazinczy vallásdefiníciói kiemelik a reliigiók azon tulajdonságait, amik számára a legfontosabbak.

ELSŐ VÁLTOZAT

1813. nov. 2.

ATHEISMUS

Hideg, a' vakmerőségig bátor ész, nem vallás, és semmi sem egyéb, mint engesztelhetetlen sejdítés mind azzal a' mi sejdítés és egyéb.

NATURALISMUS 1.

Nem egyéb ez is mint *hideg* ész, 's hajlékonyabb engedés a' sejdítésekhez, és szívugallathoz.

DEISMUS 1.

Eszes hit, de úgy, hogy praeponderal az ész, és minden protestálás mellett valahol lehet felejtí a Bibliát.

PROTESTANTISMUS 1.

Bibliai, és egyéb féle hit, és ész, és minden, de úgy hogy minden protestálás mellett maradunk a' mit a' pápák, Biblia, és a' Conciliumok mondanak. Az eszet is tiszteljük, de praeponderal a hit.

CATHOLICIZMUS 1.

Itt a szív praeponderal külsőjével, és hyerogliphaival, sok nyugalmat és sok esztelenséget ad.

MÁSODIK VÁLTOZAT

1813. nov. 23.

NATURALISMUS 2.

Hideg, a' vakmerőségig bátor ész, és semmi nem egyéb mint ész; engesztelhetetlen ellenkezésben mind azzal a' mi sejdítés, hit és egyéb.

DEISMUS 2.

Nem épen *hideg* ész, 's hajlékony engedni a' sejdítéseknek 's szív sugallatinak.

PROTESTANTISMUS 2.

Ész és hit, mégpedig Bibliai hit, de úgy hogy praeponderal az ész, és minden protestálgatás mellett, valahol lehet, felejtjük a' Bibliát.

CATOLICIZMUS 2.

Bibliai 's egyébféle hit, és ész, de úgy hogy minden protestálgatás mellett, hogy mi a' mellett maradunk a' mit a' Biblia, a' Pápák, és a' Conciliumok mondanak, az eszet is tiszteljük, praeponderal a' hit.

A listák jó valláshoz eljutás fokozatairól szólnak. Azt bizonyosan állíthatjuk, amit Kazinczy is elmond; hogy az első variáció végén még „ideáit nem hozta egészen tisztába”. Ezzel magyarázhatók a változtatások. Azt is észrevehetjük, hogy az apró eltéréseket leszámítva – melyek persze jelentéstanilag nagy különbségek – az első oszlop definícióinak a párja megtalálható a második oszlopban. Kivétel ez alól az ateizmus, de ennek a definíciójába – az első levélben – beleszövi „nem vallás”. Így, mivel ő a reliigiókról ír listát, valószínűleg ezért hagyja ki a második változatból. A két oszlop meghatározásainak kísérteties hasonlóságáról nem zárhatjuk ki azt a magyarázatot,

⁷⁴ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XXI., 382-383. p.

⁷⁵ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 111-116. p.

⁷⁶ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 117-120. p.

⁷⁷ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 124-142. p.

⁷⁸ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 142-146. p.

hogy az esztétikumra annyira érzékeny Kazinczynak megtetszett definícióinak csínosság, s ezért használta fel újra a már kész szövegrészeket.

A definíciók jelentéstartamán meggyőződésbeli bizonytalanság észlelhető, ha ezek az eltérések egyáltalán még beférnek a bizonytalanság címszó alá. Például *naturalismus 1. változat*; „hajlékonyabb engedés a’ sejdítésekhez”, *naturalismus 2. változat*; „ellenkezésben mind azzal, a’mi sejdítés, hit és egyéb.” Így a naturalizmus a második megfogalmazásra (mivel az ateizmus definícióját kapta meg a „nem vallás” kikötés kivételével) leértékelődött, de talán éppen ezzel kapta meg valóságos színezetét. A két definíció így teljes ellentéte egymásnak. A deizmus két megfogalmazása is ezt mutatja; a „praeponderal az ész” (*1. változat*), és a „hajlékony engedni a’ sejdítéseknek ’s szív sugallatának” (*2. változat*) megfogalmazással. A *hideg* szó a négy definíció közül háromban megtalálható. Kölcsey akkor illeti a vallásokat ezzel a kifejezéssel, ha a ceremónia hiánya miatt „filozófi szektákká” változtak.⁷⁹ Párhuzamot vonva, a naturalizmus és a deizmus inkább nevezhető filozófiai irányzatnak, mint vallásnak a kor szóhasználata szerint.

Még érdekesebb az eredmény, ha a két kulcsvallásunkat tekintjük. A *protestantizmus 1. variációja* egy tisztos vallás képét mutatja, amely bármilyen vallásos igényt megeléghet: „Bibliai, és egyéb féle hit, és ész és minden, de úgy hogy minden protestálgatás mellett maradunk a’mit a’ pápák, Biblia és a Conciliumok mondanak. Az eszet is tiszteljük, de praeponderal a hit.” Ehhez képest a második változatban a *protestantizmus* címszó alá a *deizmus 1.* definícióját csatolja egy fél mondat híján, talán így adva hangot elégedetlenségének. Mert az, hogy a deizmus definícióját – aminél az első listán jobb helyezést ér el a naturalizmus [!] – a protestantizmushoz párosítja, erősen degradáló. Másrészt azért is párosíthatja a kettőt, mert sokallja a protestantizmusban a rációt, ami pedig a deizmusnak jellemzője. Ha a katolikus vallás definícióit tekintjük, az *1. változatban* reális, racionális, józan képet kapunk a kor katolicizmusáról, amelyben pozitívak mellett negatív tulajdonságai is helyt kapnak, mint például a cultuss értelmetlensége. „Itt a’ szív praepdorál külsőjével, és hyeroglyphival, sok nyugalmat és sok esztelenséget ad.” De a *2. változatban* egy vallási igényeket tökéletesen teljesítő religió képét kapjuk, ami kevés különbséggel megegyezik a *protestantizmus 1.* megfogalmazásával: „Bibliai ’s egyébféle hit, és ész, de úgy hogy minden protestálgatás mellett, hogy mi a’mellett maradunk a’mit a’ Biblia, a’ Pápák, és a’ Conciliumok mondanak, az eszet is tiszteljük, praeponderal a’ hit.” Hogy a változtatásokat miért tette egyértelmű magyarázatot adni nem tudunk. De azt megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált vallások közül ismét a katolicizmus vitte el a babért.

Összegzés

A XVIII. században a magyar viszonyok különleges hatalmi helyzete nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a protestantizmus arculata megváltozik, túlságosan laicizálódik, racionalizálódik, s mellesleg a politikai érzület is nyomot hagy rajta, kielégítetlenül hagyva ezzel a vele szemben támasztott vallásos igényt, a legfőbb jóhoz segítséget, az embernemesítést. A kálvinista Kazinczy bár vallását – több okból is – soha nem változtatná meg, más vallásoknál nagyobb értékre lel. Művészetre, építészetre és ceremóniára, melyek a most tárgyalt okok miatt közelebb vonzzák a hívő embert az istenséghez. A felvilágosult filozófiát magába olvasztó protestantizmusban sokallja az általa egyébként is megvetett skolasztikus tudományt, s e téren is a katolicizmusnak nyújt pálmát, mert a vallás nézetei szerint „szívet kíván nem fejét”⁸⁰

A protestantizmussal szembeni ellenérzésének, ahol lehet – főképpen levelezésében – hangot ad. Felindultságára elegendő indokot halmoztunk föl, de szükséges az indokok sorát még eggyel megtoldanunk. Kazinczy ezt írja Siposnak egy levelében: „Ha a’ Protestantizmus volt volna az első ’s a’ Chat. szakadt volna el tőle, ’s azt tanította volna hogy néki van igaza, és nem annak, úgy ezt vádolnám.”⁸¹

⁷⁹ KÖLCSEY, 1960. 1074. p.

⁸⁰ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XVIII., 308. p.

⁸¹ VÁCZY – HARSÁNYI – BERLÁSZ – BUSA – CS. GÁRDONYI – FÜLÖP, 1890-1960. XI., 203. p.